

1952

САМОСВІТА

1933

Ч.

43.

Україна
під Литвою і Польщею

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

(з 12 образками)

НАПИСАВ
Др. В. Терен

Ціна 35 гр.

Виходить одна книжка кожного місяця

П

О

Передплачуйте і поширюйте
Одинокий часопис молоді!

Від січня 1933. р. виходить у Львові
місячний часопис молоді під назвою

„КАМЕНЯРІ“

„Каменярі“ — об'єднують біля себе всю свідому українську молодь, яка до них дописує про своє життя.

„Каменярі“ — містять історичні повісті і оповідання; вірші; загальні уваги про народне життя, поради для самоосвітників; про громадянське виховання; про спорт і руханку; цікаві умови праці; нові звичаї; дописи про працю молоді в товаристві.

„Каменярі“ — це одинокий часопис молоді. У Львові мають багато своїх часописів, діти мають також кілька. Лише молодь має цей одинокий свій часопис.

Тому всі товариства і кооперативи повинні його передплачувати для своїх молодих членів. Кожний свідомий молодець чи дівчина повинні не тільки самі передплачувати, але ще притягнути до цієї справи других.

Негаймо приєднайте кілька передплатників!

У вихованні молоді будучність народу!

ПЕРЕДПЛАТА в краю виносить лише 2 зол. на цілий рік, а 1 золотий за піврік. (За границею півдоляра в рік).

Адреса Редакції: „Каменярі“, Львів, вул. Гродзиських 2. Число поштового чека є 500.901. Вже появилася 5-те число „Каменярів“. Дуже цікавий зміст!

1952. № інвент. 1952.
ВИДАВНИЦТВО „САМООСВІТА“

ОСНОВАНЕ ПРИ СПІВУЧАСТІ
УКРАЇНСЬКОГО РОБІТНИЧОГО СОЮЗУ

Відділ історичних наук

Ч. 43.

УКРАЇНА

ПІД ЛИТВОЮ І ПОЛЬЩЕЮ

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ — II. ЧАСТИНА

(З 12 образками)

НАПИСАВ
Др. В. Терен

Ціна 35 гр.

ЯВОРІВ — ЧЕРВЕНЬ 1933.

Накладом „Самоосвіти“, кооп. з обм. пор.

ЩО Є В КНИЖЦІ?

1. Українські землі під литовською владою . . . 3
2. Як Україну відірвано від Литви й прилучено до Польщі? 7
3. В містах зароджується український національний рух. 13
4. Церковна унія і початок українсько-польської боротьби 23
5. Звідки взялися козаки та їх боротьба проти Татар і Турків? 27
6. Перші козацькі повстання проти шляхти й унії. 35

1. Українські землі під литовською владою.

УВАГА! Перед читанням цієї книжки треба було б ще переглянути такі книжки „Самоосвіти“: ч. 39 („Пятьсот літ старої української держави“) і ч. 41 („На переломі середніх і нових віків“).

В 14. столітті втратили всі українські землі свою *державну незалежність*. *Галичину* по довгих боях завоювала польська держава остаточно 1349 р. Решту українських земель заняли в тім часі литовські князі. Хтож це були *Литвини* та як прийшло до того, що вони опанували цілу північно-західну і східну Україну?

Литвини — це народ на північний захід від України, що не належить ані до германського кореня (куди належать Німці, Англіїці, Шведи, Норвеги і ін.), ані до словянського кореня, до котрого належать Українці, Чехи, Москалі, Поляки, Болгари, Словаки, Словінці, Серби. Литвини належать до окремої породи народів *разом з Лотишами* та деякими іншими вже вигибшими племенами. Литвини колись доходили до *Балтійського Моря*, але звідтам їх витискали *німецькі* хрестоносні лицарі, котрі мечем і огнем „навертали“ Литву на Христову віру, а їх землі забирали... собі. Тому Литвини мусіли звертатися на схід, проти Білорусинів та проти Українців. Тоді Литвини були ще народом некультурним і нехристиянським. Рівночасно в 12. і 13. столітті українські князі з галицької держави (як *Роман і Данило*) старалися поширити свою владу аж на Литву і воювали з Литвинами дуже завзято та брали їх у полон (ще нині лишилася

пам'ять про тих литовських бранців в іменах деяких сіл і окремих осіб). Цим литовським бранцям поводилося під владою наших князів несолодко. Їх деколи навіть запрягали до плуга замість волів, так що ще до 17-го століття лишилася була про галицького Романа така народня приповідка: „Романе, Романе, худим живеш, *Литвою ореш*”. Русь-Україна була Литву лише доти, доки Литвини не були ще обеднані в одну державу, а жили *по племенам*. Коли їх обеднав в одну державу князь *Мендовг*, то справа стала тяжча. Однак український галицький король Данило тоді посвоячився з литовським князем, так що син Данила *Шварно* був навіть литовським князем. Він помер бездітно, а галицькі князі з владою на Литві тоді вже не дбали і тому там прийшов до влади інший литовський княжий рід.

Коли східну Україну покорили Татари та ослабили її силу опору, то відтак всю ту українську територію підбила Литва. Литвини старалися приєднати до себе ще й Галичину й воювали вперто за неї з Польщею, але їм таки не вдалося на довше опанувати цієї української землі. Литвинам вдалося досить легко підбити Україну тому, що Україна була зівсім ослаблена татарськими нападами, а тимчасом Литва мала від Татар спокій. До того ще литовські князі вміли обходитися з Українцями обережно: не докучали, не нищили їх віри і культури, а навпаки вони приймали від Українців східну православну віру і українську культуру. *В цій литовській державі була тодішня письмена білорусько-українська мова урядовою мовою*, котрою видавано закони, писано присуди судів і т. д.

Українська людність і українські удільні князі, потомки Володимира Великого та Ярослава Київського, що денедє були задержалися на Україні, приймали литовську зверхність без спротиву, бо

Литвини помагали Українцям у боротьбі проти Татар. Литвини мали те щастя, що якраз протягом 14. століття східна татарська волзьська орда ослабла через ханські усобиці. Литовські князі легко обсадили цілу Волинь, Київщину і Поділля, а Полісся й Холмщину мали ще від часу князя Любарта. Над місцевими литовськими князями старшував „великий литовський князь”, що сидів в самій Литві.

Литовські князі не мішалися у внутрішні справи українських областей. Вони звичайно казали: „ми старини не займаємо і новини не заводимо“. Під їх пануванням української та білоруської людности було значно більше, як самих Литвинів, а через те й сама литовська держава ставала державою білорусько-українською — мовою, звичаями, судівництвом і всім устроєм. На перешкоді повному перетворенню литовської держави стало потім те, що литовський князь Ягайло рішив злучити

1. ОБР. Ягайло, великий князь литовський і руський та король польський.

землі Великого Князівства Литовського з Польщею. Року 1385 Ягайло дав Полякам зобов'язання на письмі, що на вічні часи відписує Польщі свої землі литовські й „руські“ (то є українсько-білоруські). За це керманичі польської держави обіцяли Ягайлові, що зроблять його королем у

Польщі, як що він оженився з польською королівною, *Ядвігою*, наслідницею польського трону. Через союз з Литвою Польща хотіла скріпитися до боротьби з Німцями, а Литвинам обіщувала допомогу в боротьбі з Московією. Так і сталося: Ягайло оженився, став польським королем, а за ним і всі його потомки були королями Польщі і вел. князями Литви. Але окрім Ягайла були на Литві ще й інші князі, які не хотіли йти під владу Польщі. Найзв'язтіше обороняв самостійність литовської держави Ягайлів брат у первих князь *Витовт*. Витовта Ягайло оставив правити Литвою під своєю зверхністю. Витовтові однак вдалося вдержатись на землях Князівства Литовського незалежно від Польщі. Витовт називав себе навіть королем „литовським і руським“.

Аж до року 1569-го вдалося литовсько-українським панам задержати незалежність Литви від Польщі. Це їм не приходило легко. Кілька разів литовські й українські вельможі вибирали собі іншого від Поляків князя, але тоді й польські пани все вибирали собі королем для Польщі того самого литовського князя. Піврати союз із Польщею цілком панство литовської держави не рішалось. Римокатолики Литвини побоювалися, що тоді в литовсько-українській державі перевагу над ними візьмуть православні пани й князі українські та білоруські. Треба знати, що Литвини, як охрестилися разом з князем Ягайлом, то прийняли римокатолицьку віру. В той час віра мала багато більше значіння в суспільнім житті, як тепер. Литвини ставши католиками почували себе вже ближчими до римокатоликів Поляків як до Українців, які були грецької віри. Ще була інша причина, чому литовсько-українське панство не рішалось зовсім відділити Литву від Польщі. Це була небезпека зі сходу від *московської держави* та від *татарської*

орди, що осіла в Криму. Московський цар та татарський хан заприятелювали були між собою і *спільно* воювали проти литовсько-української держави. Отож литовсько-українські пани боялися, що Литва відділившись від Польщі, наживе собі в Поляках ще одного ворога. А коли польський король був zarazом великим князем литовським, то Поляки іноді помагали литовській державі проти Московців та проти Татар.

2. Як Україну відірвано від Литви й прилучено до Польщі?

Так жили українські землі, окрім Галичини, під пануванням литовських князів аж до р. 1569. Тоді королем польським та великим князем литовським був *Жигимонт Август*, послідній з потомків Ягайла. Він хотів, щоб після його смерти союз між Литвою та Польщею не розпався і для цього скликав кілька разів *сойми* окремо литовські і окремо сойми польського королівства. Але литовські магнати, що верховодили у Вильні, не хотіли приставати на *повну* злуку з Польщею. Тоді Поляки побачивши, що не вдасться зразу прилучити до Польщі всю литовську державу, схотіли відірвати від Литви хоч українські землі. *В литовсько-українській державі за прилучення до Польщі стояла дрібна шляхта.*

Чому? Ось послухаймо.

Литовські й українські шляхтичі заздрісним оком позирали на ті великі привілеї й права, які тоді вже собі здобула навіть низша шляхта в Польщі. Уже від довгого часу в Польщі виробилося право, що король не сміє правити сам, тільки за згодою шляхти й духовенства. Це був лад *станової монархії*, але гірший як на Заході, бо там побіч шляхти й духовенства також міщани мали своїх заступників, а в Польщі шляхта міщан геть відсунула від участі

в соймі; там засідали тільки *магнати*-світські й духовні та *посли* вибрані шляхтою на окружних соймках. Міщанству заборонено навіть набувати ґрунти, а світські й церковні уряди були доступні лише для шляхтичів! Шляхту цілком *звільнено від податків*, а зате з *селян* зроблено підданих, прикріплено до землі і до панщини, забороняючи їм переселюватися. Нарешті згодом шляхта в Польщі виборола собі й *право вибирати короля* і таким чином Польща з монархії стала властиво *шляхотською республікою*, де царювала „золота вільність“ (але тільки для шляхти). Як знаємо, ця вільність потім обернулася в бундючну свавільність, ослабила владу королів і врешті-решт привела польську державу до упадку.

Розвиток польської держави пішов інакшим ходом, як держав Західної Європи. В той час, як у Франції, Іспанії, ба навіть у Німеччині — приходило до здавлення самоволі шляхти і до скріплення осередної влади королів та зростала сила міщан і меншала неволя селян, то в Польщі в той самий час зросла сила шляхти, упала владу королів, відібрано права міщанам і селянам.

Ось чому більшости литовської і українсько-білоруської шляхти всімалося думка про повне прилучення до Польщі. В литовській державі всі справи вели лише великі магнати і князі. Але через неуспішну війну з Московщиною мусіли магнати пристати на те, що без їх згоди і проти їх волі зробив польський сойм та король Жигимонт Август. А саме: польський сойм у *Любліні* 1569. року постановив, що до Польщі мають належати також східні українські землі. Року 1569 король і польський сойм запросили шляхотських послів та достойників з України на засідання сойму в Любліні. Тим, які не хотіли їхати в Люблін, загрожено, що у них відберуть маєтності. Ослаблена Литва бо-

ялася починати з Польщею війну за українські землі і мусіла задовольнитися тим, що при литовським князівстві зісталася Біла Русь і частина північної України — землі Берестейська та Пинська. Але й права литовської держави були в Любліні дуже вкорочені. Після цього мав бути спільний з Поляками шляхотський сойм, з одним королем. Тільки цілу внутрішню управу в Литві і окреме право полишено литовським магнатам.

Українська шляхта вимагала від Поляків на люблінським соймі забезпечення *права своєї української мови в суді та в урядах* і свободи й рівноправности для своєї „грецької східної віри“. Також усякі державні посади на новоприлучених до Польщі українських землях мали належати місцевим людям — Українцям. Право мало лишитися старе литовсько-українське і мав бути окремий апеляційний суд. Одначе в дійсности на українські землі рухнула шляхта з заходу, яка стала там сама займати уряди і землі.

Щоби добре зрозуміти хід подій, треба ще поглянути, які були порядки, який устрій державний та суспільний на українських землях за литовської доби. Як сказано, в литовській державі переважна більшість людности була українська та білоруська. Литовсько-українська держава перейняла ті порядки, що виробилися були на Україні за панування киявських та галицьких князів. Під пануванням литовських князів на Україні сила й влада належала *аристократії* — князям та панам, потомкам „бояр“, які вже тоді з чистих вояків *стали великими землевласниками*. Кожний такий князь і пан жив у своїй маєтности, як у своїй власній державі. Він судив своїх підданих, дрібну шляхту і міщан та селян, він був для них начальником на війні, він збирав з своїх земель податки, від нього залежало також духовенство в тих церквах та мо-

настирях, що стояли на його землі. Такі пани, особливо нащадки родових князів, писалися „Миз божої ласки, такий то“ і т. д. Такі магнати бували іноді багатші за самого великого литовського князя (короля). Вони, мавши у себе власне військо, вели свою самостійну політику, подібно, як трохи раніше феодалні барони в Західній Європі. Пани-князі визнавали зверхність великого литовського князя (короля) але не завжди його слухали.

Менші землевласники-шляхтичі довго не мали впливу на державні справи великого князівства литовського. Головна повинність шляхти була: служити у війську і зявлятися на перший поклик великого князя „кінно, людно і збройно“ — так як за феодалізму на Заході. Вся земля в литовській державі була, за поглядом тодішніх людей, „божата княжа“. Тільки той міг мати землю, хто за неї служив у війську сам, або хто посилав у військо озброєних людей, власним коштом. Хто мав більше землі, той мусів давати й більше вояків у княже військо. Гроші й засоби на військове діло державець (власник) маєтности брав з селян, які на тій землі жили. Як знаємо — за старо-київської та галицько-волинської української держави було багато невільників („холопів“), але ще було немале число ратаїв — вільних селян. Під Литвою і під Польщею становище селян було далеко гірше. Коли українські землі дісталися наперед під литовське, а потім під польське панування, то становище селянства погіршувалося і за два століття воно зовсім стало „підданим“ (панщизняним), бо державна влада роздавала раніше вільних селян під панську владу.

Ці відносини ще погіршилися по люблинській унії з Польщею. На початку селянам не доводилося відбувати дуже тяжких відбутків на панів: платили чинші то зерном, то медом, то іншим продуктом, а панщину робили тільки кілька день

на рік, ніби яко податок за землю, що рахувалася панська. Але згодом, *десь від 15. століття, панщина зроста*, бо пани-поміщики почали торгувати хліборобськими продуктами, житом, пшеницею і т. д., з закордонними державами, головню з Німеччиною та Нідерляндами. Там сильно росли міста та потребували готового хліба. Дідичі стали посилати збіжжя долів Вислою через Гданськ над Балтійським Морем. З тої торгівлі шляхті приходили все свіжі гроші, яких досі було в краю дуже мало. А за гроші можна було дістати все. *Замість натуральної господарки* стала появлятися *грошева і обмінна*. Для робіт на своїх фільварках шляхта стала примушувати своїх селян до тяжкої панщини замість данин в натурі або й окрім них. Навіть у неділю й свята почали примушувати селян робити панщину на панських фільварках. Польський шляхотський сойм ухвалив, що селянин не має права виїздити з того села, де вродився! Селяни втратили свою колишню свободу і стали гейби живим інвентарем для панських та королівських маєтностей. Пани-шляхтичі взяли селян під свою владу цілком. Вони судили селян, навіть карали смертью, не дозволяли селянам переходити до другого пана. Окрім того селянин втратив право володіти землею. Чим далі, то менше селянин орав для себе і все більше працював на панських ланах. Коли українські землі перейшли від Литви до Польщі, то польське кріпацьке право відразу поширилося і на наші землі. Шляхта була з того рада, але селянам стало ще гірше жити.

Часто бувало, що пани наймали свої маєтності з усіма доходами *арендарям*, переважно Жидам. Ці арендарі вибирали свої гроші дуже завзято — накладали на приналежних до маєтності людей ще більші грошеві податки — з землі, з млинів, з коршем, з пасік; вимагали більшої панщини. Арендарі мали таке саме право судити й навіть на горло ка-

рати сільську людність в заарендованих маєтностях, як самі пани.

От тепер то зрозуміємо, чому Польщі вдалося так досить легко відібрати від Литви українські землі: Волинь, Поділля, Київщину, (Галичина й Холмщина вже були при Польщі від 14. століття). Їй пішло це легко, бо тутешна шляхта бажала собі польського права і тільки князі і магнати були противні тому, бо мали втратити владу над шляхтою. Через те українська шляхта розмірно *досить легко польщилася*, тим більше, що той, хто ставав римокатоликом і Поляком, мав більші надії на якийсь уряд і „посаду“.

Закріпощення селян сталося найскорше на західно-українських землях найблищих до Польщі: в Галичині, на Підляшші та на Волині. Над Дніпром панське право почало ширитись тільки з кінцем 16. століття, так що там селяни були найдовше вільні.

Не добре діялося також по наших *містах*. Під литовським та під польським пануванням в українських *містах* оселилося *багато не-Українців* — Німців, Поляків та Жидів. Литовська й польська державна влада давала міщанам так зване *мардебурське або німецьке право*, цебто самоуправу. На чолі міста стояв *війт*. Окрім того міщани мали виборних радних та лавників (суддів). Як кожний шляхтич у своїй маєтності був сам собі паном, так і міщанство мало свої особні права, якими воно відріжнялося від інших верств суспільства. Зайшли люди римокатолики ворогували з українськими православними міщанами. Потроху в українських містах всю силу й владу забрали пришельці не-Українці, котрих спомогала польська влада. Православним Українцям в містах римокатолики не давали ніякого права, навіть порешкоджували Українцям додержувати звичаїв і свят грецької віри. Так

діялось у Львові, в Перемишлі, в Луцьку і в других українських містах. Через такі утиски багато українських міщан перейшло на римо-католицизм і відцуралося свого народу.

Але й міщанська самоуправа на Україні була мала, бо міста підлягали королівським старостам. (Старостами були шляхтичі, звичайно з батька на сина). Старости брали з міщан великі податки, вмішувалися в міські справи; підривали своїми розпорядками промисли й торгівлю. Міщани-ремісники й купці ділилися на *цехи* (примусові товариства). Були цехи — шевців, кравців, кушнірів, сидельників, золотарів і таке інше. Майстром міг стати тільки той, хто вчився того ремесла і зробив іспит перед іншими майстрами для доказу, що він уміє добре працювати. Але старости не визнавали цехових правил і за хабарі піддержували нових жидівських купців та ремісників. *Так прийшло помалу до того, що в містах на Україні перевагу взяли Жиди.* Вони взяли в свої руки торгівлю і промисл. В українських містах, переповнених не-Українцями, українські міщани найдужче почули свою кривду. Тому в містах на Україні бачимо в 15. та в 16. століттях боротьбу між Українцями та Поляками. Як звичайно в тих часах, говорилося, що це є боротьба релігій, бо навіть громадські і національні рухи в тих часах прибирали часто вигляд релігійних. Отже була ніби боротьба двох вір: православної та римо-католицької. Польська державна влада піддержувала в українських містах римо-католиків і цим допомагала польщенню українського міщанства.

3. В містах зароджується український національний рух.

Від коли Литва злучилася з Польщею, то також *українська церква* і православне духовенство не почували себе добре.

В той час усі Українці були православними, цебто не признавали *папи римського* намісником Ісуса, а визнавали найвищою владою в церкві *собор* (збори) єпископів і представників вірних. Таким православним був тоді цілий християнський світ *на Сході*, що стояв під впливом *грецької культури*. Отже православним був цілий Балканський півострів (*Серби, Болгари, Альбанці*), *Греки, Сирійці, Перси, Вірмени, Грузини, Єгиптяни, Українці, Білорусини, Москалі*. На всіх 5 визначних патріархів цілої християнської церкви (в Александрії, Антіохії, Єрусалимі, Константинополі і в Римі) чотирьох не признавали головою римського папи. Цей розкол церкви на східну, грецьку або *православну* і на західну, *римську* або католицьку стався остаточно в 11-тім столітті. Тому що Русь-Україна була в безпосереднім звязку з патріархом у Константинополі, то й вона не признавала римського папи головою всеї християнської церкви.

По упадку української державної самостійности українська православна церква розвивалася під Литвою далі, але вже слабше, бо по злуці Литви з Польщею серед Литвинів закріплялося римо-католицтво. Згодом почала польська влада переслідувати українську православну церкву і відбирала від православних церкви та їх маетки (в Перемишлі, в Галичі, в Холмі і т. д.), конфіскувала старі церковні книги, не допускала до публичних богослужень, процесій, а навіть похоронів у містах. Православну церкву поволі силою *витискали з міст* і робили з неї „*хлопську віру*“. У Львові вільно було православним Українцям поселятися лише при одній вулиці Руській. Ціле православне єпископство у Львові забрав польський римо-католицький єпископ. Не вільно було православним будувати мурованих церков. Але найважлишим утиском було те, що польські королі силою присвоїли собі право

мішатися у внутрішні відносини православної церкви. Королі заявили, що *іменувати православних єпископів* та ігуменів (начальників) монастирів має право лише король. Отож коли львівські українські міщани хотіли добитися іменування православного єпископа у Львові, якого довгий час королі не хотіли іменувати, то мусіли за це заплатити королеві Боні як хабар *600 волів!* А коли вже польська державна влада іменувала єпископів, то призначала на єпископів таких людей, що не мали довіря й пошани між українською людністю. Церковні посади королі й магнати та шляхтичі роздавали *за гроші*. Через те в православній церкві було *безладдя*. Навіть єпископами бували люди відомі своїм розпустним „неблагочестивим“ життям.

Низше православне духовенство по селах примушували робити панщину нарівні з селянами. Православних духовних осіб польська держава ставила дуже низько, з них глузували й усяким способом їх утискали. Новойменовані єпископи дбали лише про те, щоби зібрати дохід з церковних маєтків, а про освіту духовенства зівсім не думали. Вони йшли в духовний стан чи в монастир *„не для Ісуса, а за-для хліба куса“*. Часто такі єпископи навіть не висвячувалися. Очевидно, що тими церковними достойниками робив король *лише шляхтичів*. Не диво, що освіта духовенства впала дуже низько, *шкіл не було ніяких, бо* й без науки можна було купити уряд. Наслідком того падала також ціла *народня культура* на Україні. — Треба знати, що й римокатолицьке духовенство в Польщі тоді не було ліпше, а й гірше, але це йому не багато вадило, бо за ним стояла державна влада. Цей оплаканий стан тодішньої православної церкви опишемо ще на дальшій місці.

Проти того безладдя й *деморалізації в церкві* та проти неосвічености в народі виступила насам-

перед найсвідоміша тоді українська верства — *міщани*. В містах тоді зосереджувалася культура і поступ, ішла виміна думок між ріжними краями і на-

2. ОБР. Портрет одного львівського міщанина, провідника Ставропигійського Брацтва у Львові.

родами через приїзжих купців. Отже не диво, що на українських міщанах відбивався тоді вплив західноєвропейських міщан (Італійців, Німців, Французів і ін.), котрі тоді відродилися в 15—16. столітті до нового національного і культурного життя. (Описано

в 41. книжці Самоосвіти!). В українське міщанство вступив тоді новий дух *боротьби*. Наше міщанство бачило, що проти української культури йде ціла римо-католицька церква і польська державна влада. Українська шляхта піддавалася під польський вплив, або була в більшості байдужа. Тоді міщанство сказало собі просто: „*Не надійтеся на князі!*“ І воно взялося *само, своїми силами, своїми фондами, своєю організованою боротьбою* до оборони прав свого народу. Міста мали все таки дещо самоуправи і демократичної вільності і це треба було використати! Перед у тім русі провадило *львівське*, а на Волині *лучьке* міщанство. Львівські ремісники й купці основували *братства* (союзи), котрі поставили собі за ціль *усунути деморалізацію з церкви* та її відродити, але рівночасно ці братства змагали до *відродження української культури*. Львівське братство постаралося о *друкарню* та за зібрані гроші заложило у Львові окрему *школу* „для научення дітям всякого стану, аби не був рід їх наче безсловесний задля ненаучення“, як вони самі говорили. До цих впертих змагань міщанства для відродження української культури пристали ще деякі українські магнати (як князь Острозький, гетьман литовський Хоткевич і ін.) та дрібна шляхта. Велику опору для своїх змагань щодо оздоровлення життя православної церкви знайшли братства в царгородських патріархів, яким піглягала віддавна православна церква на Україні. Царгородські, грецькі патріархи почали піддержувати братчиків на Україні проти здеморалізованих місцевих українських єпископів. Братчики-міщани, оці всі „кожумяки, сидельники, шевці“, як їх згорда називали шляхтичі-єпископи, почали самим єпископам говорити щиру правду в вічі.

Вмішування мирян (світських людей) у церковні справи бувало в той час не тільки на Україні, але майже по всій Західній Європі. Якраз передтим

3. ОБР. Портрет львівського міщанина, братчика Ставропигійського Брацтва у Львові. Знаходиться в Музеї Ставропигії.

в Німеччині, в Англії і в других країнах, в 16. столітті відбулася реформа церкви. Провідником реформи в Німеччині був, як відомо, Лютер, який не визнавав зверхности папи і доказував, що треба самим світським людям братися до порядкування церковних справ і до читання церковних книг, як це було в перших віках Христової церкви. Реформація перейшла була з Німеччини також у Польщу й на Україну. Багато католицьких панів і міщан навернулося було на реформовану віру. Але в кінці 16. століття в Польщі почали розвивати свою освідомлюючу діяльність і католики, особливо ж черці

Єзуїти. Своїми школами вони виховували шляхотських православних і лютеранських дітей на завзятих римо-католиків, а притім і Поляків.

Шляхта на Україні під Литвою та під Польщею трималася аж до кінця 16. століття ще православної віри та української народности. Але тогочасна українська культура

дещо вже оставала позаду освіти й культури тодішних західно - європейських народів. На Заході вже від 14. століття почалося наукове і літературне оживлення. Оживлення пішло головню в дусі наслідування старої римської та грецької культури. (Про це читайте блище в ч. 41. „Самоосвіти“).

Винайдено тоді штуку друкування книг. Ця західна висша культура й освіта приходила на Україну в латинській та почасти і в польській мові. Тодішня питома польська культура сама по собі не була зівсім висша від української навіть поруйнованої Татарами. Річ тільки в тім, що тоді Поляки були римо-католиками

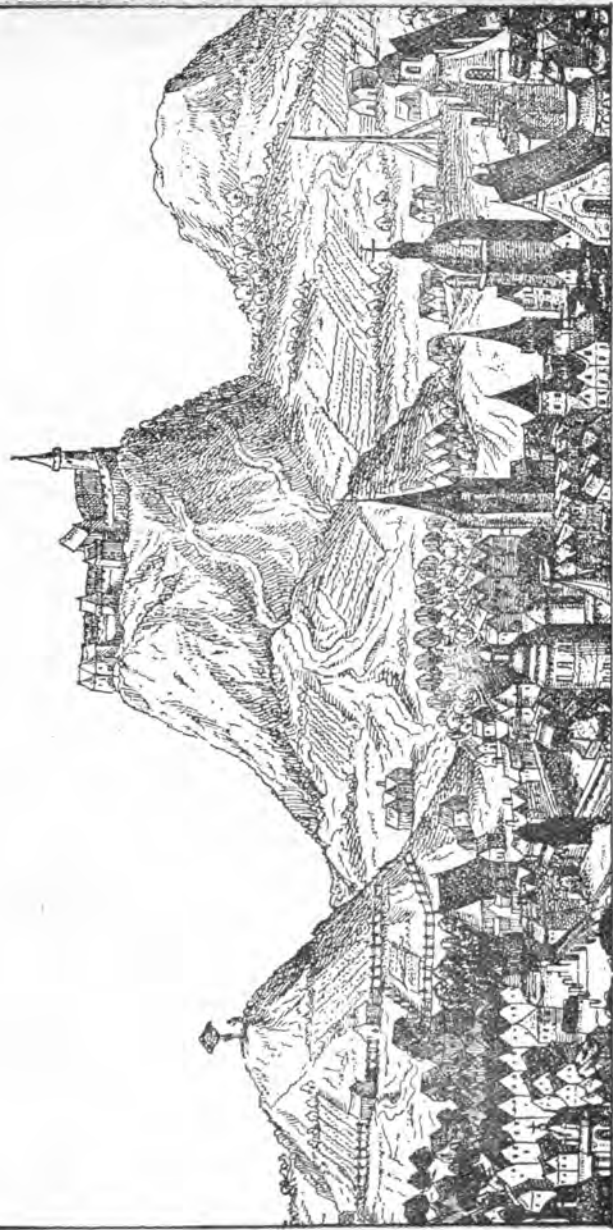

4. ОБР. Князь Константин Острозький, оборонець української культури і православної церкви.

культура й освіта приходила на Україну в латинській та почасти і в польській мові. Тодішня питома польська культура сама по собі не була зівсім висша від української навіть поруйнованої Татарами. Річ тільки в тім, що тоді Поляки були римо-католиками

і через римо-католицьку церкву діставали *готову науку* зі Заходу — з Італії, Німеччини, Швеції і т. д. По друге ця польська культура була урядова, і за нею стояла урядова римо-католицька церква та польська *державна сила*, яка її ширила через різні школи і уряди. А Українці, котрі дотепер черпали свою культуру з Греції, з Царгороду, далі з того культурного джерела не могли користати, бо в 15-тім столітті Турки підбили ціле візантійське цїсарство, а багато грецьких вчених втікало на Захід. *Через низшу культуру* многі з української шляхти та міщанства польщились у чужих школах. Деякі українські православні магнати, як наприклад, князь *Костантин Острозький*, пробували *заводити українські школи й друкарні*, де вчили крім грецької мови також церковно-словянської і других наук і друкували церковні книги. Але перейти до чисто *народньої української мови*, як це зробив Лютер у Німеччині, що переклав біблію на *живу народню німецьку мову*, на те на Україні тоді ще ніхто не відважився! Були тільки зроблені деякі спроби таких перекладів, але вони не поширились. Православна українська шляхта, соромлячись низшої української культури, кидала свою віру, переходила на „польську віру“ — на римо-католицтво. Робила це також і „для лакїмства нещасного“, бо в католицькій Польщі тільки шляхтичеві-католикові були відчинені всі двері до найкращих посад. В таких обставинах сотки шляхотських українських старих родів — князі Вишневецькі, Четвертинські, Сангушки, Чарторийські, Потоцькі, Сапіги і багато інших перейшли на католицтво. Тим самим, як на той час, вони зірвали звязок зі своїм народом і стали Поляками, бо тоді в нас хто був римо-католик, то вже рахувався Поляком.

В такий власне час, коли *відступила від своєї народности та верства*, що досі репрезентувала на-

5. ОБР. Місто Львів у 16. столітті (з тодішнього рисунку).

рід, виступило в українським національним житті дві нових сили: *міщанські брацтва та козаччина*. Українська нація стала наново відроджуватися, але вже *від середніх верств*. Вони самі стали брати в свої руки провід національних справ. Про значіння козацтва буде мова далі в окремім розділі. Тут спинимося ще над ролею брацтв.

Ми вже говорили, що рух брацтв почався як наслідок віри у власні сили і власну боротьбу народу. Також згадано про те, що міщанство заступало не лише власні *станові інтереси*, але й *загальні народні культурні інтереси*. Міщани закладали *школи, друкарні, бурси, шпиталі*. Брацтва виступали в обороні свободи віри і православної церкви. Для направи внутрішніх відносин у православної церкві витикали брацтва хиби церковної влади, а зокрема єпископів. За його заслуги в обороні церкви патріярх надав львівському брацтву привілей звертатися у всіх справах безпосередно до нього, не оглядаючися на єпископа. Цим образилися пляхотські єпископи, мовляв, що мають до говорення в церкві всякі шевці, кожумяки і т. д., як з погордою називали вони братчиків. Це була перша причина того, що *єпископи почали відвертатися від православія, а повертати до Риму*, де по єзуїтській реформі римо-католицької церкви заведено строгу дисципліну, так що світські люди не мали ніякого голосу в церковних справах. Другою причиною того повороту до Риму була *політика*: через поєднання української православної церкви з Римом сподівалися єпископи, що українська церква дістане рівні права з римо-католицькою і таким чином вони позбудуться переслідування. До того намовляли наших єпископів польські королі, бо в той спосіб думали вони лекше дістати доступ до української народної маси та її через католицтво спольщити.

4. Церковна унія і початок українсько-польської боротьби.

Отож з цих різних причин в 1596. р. на соборі в *Бересті* проголосили єпископи злуку (унію) православної церкви з папою римським. Єпископи зробили цілу справу без ніякої підготовки, без засягнення думки вірних і тому все нисше духовенство й світські Українці поставилися рішучо проти цієї унії. Справа ускладнилася ще через те, що за унією *станула ціла польська влада і римо-католицькі Єзуїти*. Король приказав, щоби всі православні духовники і вірні слухали *уніятських* єпископів. Православних єпископів не хотів іменувати. Українці це зрозуміли так, що унія — це просто польська державна політика для переміни українського народу на Поляків. Правда, були між уніятами також люди, котрі хотіли об'єднання з Римом, щоби мати безпосередній зв'язок з західною європейською культурою та щоби дістати охорону від папи для української церкви перед переслідуваннями польської влади. Але таких людей було мало. Переважали люди, в роді перших уніятських єпископів, котрі не бажали голосу вірних у церковних справах, а за те хотіли королівської ласки. Ці уніятські владика накликали на своїх православних українських братів польську державну владу і жадали, щоби православних переслідувати, замикати їм церкви і т. д. Уніятський митрополит Потій писав до польської влади зівсім отверто: „Досить уже православним фольгувалося, *треба справді поступати з ними суворіше*“.

Рік проголошення унії в Бересті 1596. р. — це злочасна подія. Тоді *внутрі* українського народу почалася завзята й *руйнуюча релігійна боротьба*. Ця боротьба була тим більш шкідливою, що обі воюючі сторони зачали шукати проти *своїх українських братів союзників з поміж чужих*: уніяти

6. ОБР. Вчений монах Мелетій Смотрицький, який написав багато книг в обороні православія проти унії. (Пізніше перейшов сам на унію).

кликали на поміч *польську державну силу*, а знову православні збуджували непотрібні і безпідставні надії на поміч московського „царя восточного“, (що потім відбилося страшним політичним кроком у Переяславській згоді з Москвою 1654 р.).

Покищо по проголошенні єпископами унії

з Римом виступила проти цього рішучо *величезна більшість народу*, зокрема *братства*, які станули на чолі всіх тих, що боронили прав православної віри. Уніяти й православні почали писати книги для доказання правдивості своєї думки і тому тоді розвинулося широко письменство, зближене досить до народньої мови. Замішання робилося ще більше через те, що *православні уважали православну віру і українську народність за одно й те саме*. З тої причини, хто дійсно ставав переконаним уніятим, то його відтискали від українства в бік польщини. При тім цікаво, що коли з початку при православію була ще й знатніша шляхта, то відтак всі магнати й знатніші шляхтичі перейшли на католицтво (й попольщилися), а *православія боронили люди з менш-більш початковими демократичними поглядами* (братства і козаччина!). Про тодішні відносини дадуть нам образ виїмки з листів тодішнього славного монаха з Атонської гори — *Івана Вишенського*. (Писав при кінці 16. і з початком 17. століття до всіх братчиків та взагалі до православних громад). Ось як Вишенський малює *життя церкви коло року 1594—95*. (ще перед унією):

„Хай будуть прокляті владики, архимандрити й ігумени, котрі манастирі спустошували й фільварки собі з місць святих поробили і самі тільки зі слугами та приятелями в них по худоблячому переховуються, на святих місцях лежачи, гроші збирають і з тих доходів дівкам своїм віно готують, синів зодягають, слуг примножують, кєрйти будують, повозові коні спрягають, розкіш свою поганську справляють. Владики безбожні замість правила й читання книжок і науки закону божого над брехнею увесь свій вік вправляються і вчать ся облесливості, хитрості людської, брехні і викрутасів чортівського пустомельства“.

Коли ті горді шляхтичі, які поробилися єпископами, перейшли ще на унію, тоді Іван Вишенський без ніяких обслон представляє їх шляхотські обичаї та стає *в обороні простого люду*:

„Чи не ваші милости голодних оголодженете та спрагу викликуєте в бідних підданих, які носять той самий образ

божий, що й ви? Самі та зі своїми слугами проїдаєте їх труд і піт кровавий, горівки перепускані курите, пиво трояке варите і в безодню ненаситного черева вливаєте. Самі та з гістьми своїми пересичуєтеся, а бідні піддані з причини своєї леволі з дітьми тиснуться, свою пайку зменшують, боячися, чи їм хліба до другого врожаю стане. Чи не ваші це милости самі обголюєте з обори коні, воли, вівці, у бідних підданих волочите, оплати грошові, податки поту й труду від них витягаєте, від них живцем лупите, обголюєте, мучите, томите“.

Характер єпископів уніятів і інших церковних достойників представляє Вишенський у такім яркім образі:

„Сьогодні кат — а завтра священик; сьогодні мучитель, а завтра учитель, сьогодні коршмар і провідник танців, а завтра святитель і єпископ.“

(Про луцького уніятського єпископа Кирила Терлецького): за свого священства живих мертвими до Бога післав, одних сіканюю, других водотопленюю, третіх огнепальною смертю від цього життя вигнав“.

Ці єпископи, будучи шляхтичами, дивилися з горда на простий народ, а зокрема на братчиків, котрі хотіли мати голос в управі церкви. Їх вони звали з погордою „хлопами, шевцями, кожумяками“ і т. д. Проти тої єпископської шляхотської пихи заступає Іван Вишенський такий демократичний світогляд:

„Якже ви духовними зватися можете, коли ви брата свого в єдиній купелі хрещенія вірою рівно з собою породившогося, підлішим од себе чините й ні за що бути вміняєте, хлопаєте, кожемякаєте, шевцями на поруганіє називаєте? Добре, нехай буде хлоп, кожемяка, сідельник і швець, але споманіте, яко брат ваш рівний у всім єсть. Питаю тебе, ругателя імени: чим ти ліпший од хлопа? альбо ти не хлоп такийже, скажи ми! Или ти од каменя утесан і не маєш кишок і шлюзу хлопського в собі, ознайми ми! (Тут для прикладу ми задержали докладно ту саму, тодішню письменну нашу мову, лише змінили правопис на нинішний).

... Але ви біскупи, після того, як я упімнув вас, надумаетесь і почнете говорити: ті хлопипрості в своїх кучках і дімках сидять, а ми чейже на столах єпископських лежимо. Ті хлопипрості з одної мисочки боршик хлечуть, а ми чейже по кількадесять полумисків пожираємо. Ті хлопипрості грубим сукном покриваються, а ми чейже в атлясі і соболевих шубах ходимо... На це кокошення, панове біскупи, відповім вам так: Чи ті архієреї, котрі Христа вбили, не сиділи на єпископських місцях, так

само, як ви, але хлопи Христові ліпші від них були й сьогодні є... Над селами пануєте, але над вашими душами диявол панує; пастирями називаєтеся, але ви є вовки; свяченими називаєтеся, але ви прокляті; єпископами іменуєтеся, але ви мучителі; міркуєте, що ви духовні, але ви поганці й погани.

... Не надійтеся, папи римські, кардинали, арцибіскупи, біскупи та всяке фальшиве священство латинського почоту! Не надійтеся, власть світська, королі й всякі наставники, бо з вами ні в чім православні погоджуватися не хочуть і папі поклонитися не зовлять“.

Ніколи ще до того часу сильні мира цього, світські чи духовні, не чули від простого Українця (бо Вишенський був син простого міщанина) таких гордих, рішучих і потрясаючо сильних слів. Віє з них вже свіжий, новочасний *дух визволення людини* з пут дотеперішньої фєвдальної нерівности. Чути тут вже предтечу Тараса Шевченка.

В своїх демократичних поглядах доходить Вишенський майже до протестантських думок. Він пише ясно: „Не попи бо нас спасуть, або владики, або митрополити, тільки таїнство нашої віри православної“.

Тим демократичним рухом братчиків була пронизана боротьба православних Українців в обороні перед *насилною* унією та перед позбавленням прав українського народу.

На підмогу тій боротьбі свідомого міщанства прийшла друга сила, зближена до неї демократичним духом: *козаччина*. Про цю силу послухаймо в слідуючій розділі.

5. Звідки взялися козаки та їх боротьба проти Татар і Турків.

Саме в той час, коли в Західній Україні почалася тяжка боротьба між православною та католицькою вірою, вкінці 16. століття виросла в степах над Дніпром нова *українська* сила — *козаччина*. Козацтво вмішалося в цю боротьбу і почало разом із своїми становими правами обороняти також право

українського народу зіставатися при своїй окремій, православної вірі.

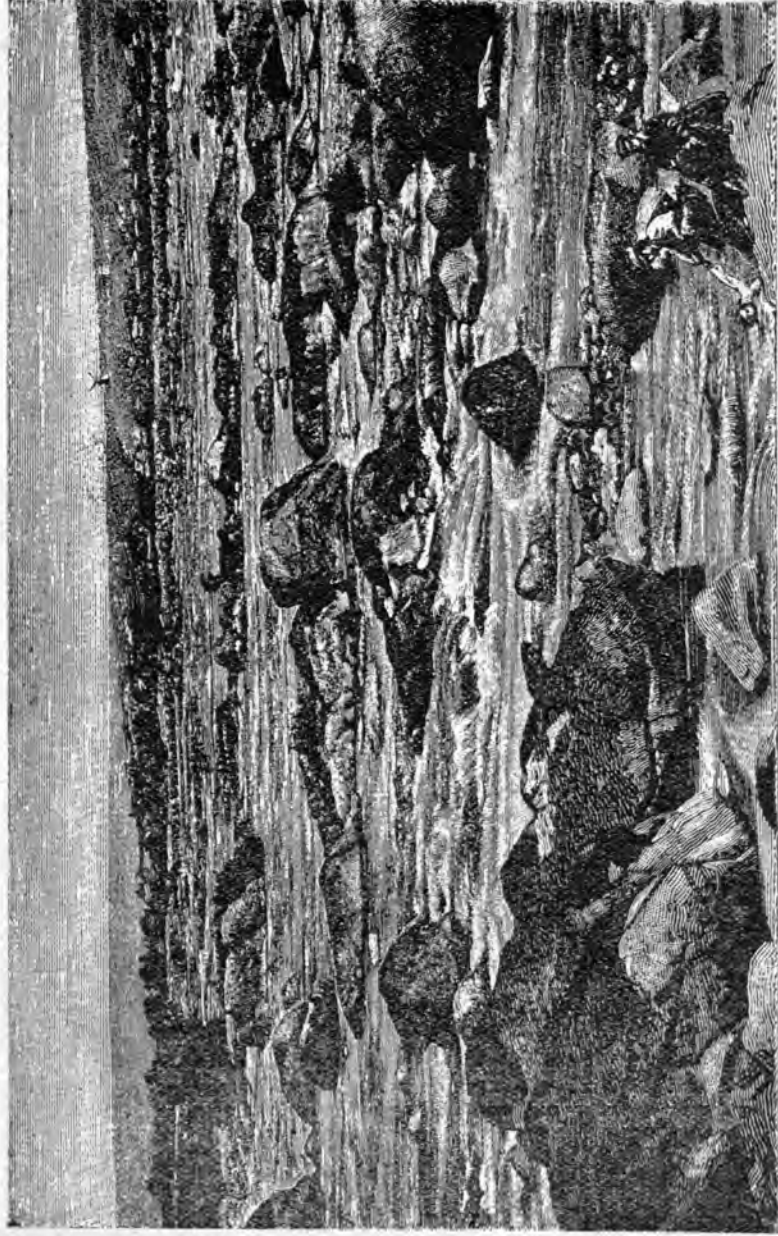
Де взялося українське козацтво? Хоч слово „козак“ відоме на Україні лише з 15-го століття, але люди з „козацьким“ заняттям були на Україні дуже давно. Це були вільні пограничні військові люди, які на свою руч випасали свій скот у степах, заводили пасіки, рибалили і разом із тим билися, як було треба, проти таких самих добичників з усяких інших степових народів. Сюди в степи приходили та осідали головно ті відважніші люди з селян, що не хотіли бути панськими невільниками та кріпаками. За старо-київської держави билися — проти Половців, а пізніше з Татарами. В старовину цих вільних вояків на нижній течії Дніпра називали „берладниками“, над Дністром вони називалися „бродниками“. Вони мали своїх виборних отаманів і самі порядкували собою, як хотіли. Пізніше цих вільних військових людей на Україні назвали татарським словом „козак“; це має значити „легко озброений“. Литовська держава, а від 1569. року, після люблинської унії, польська держава не мала досить сили, щоб оборонити південну Україну від татарських нападів. Українська людність мусіла сама, своїми силами організувати свою оборону. По городах над Дніпром, у Черкасах, у Каневі і т. д., склалися цілі козацькі громади, які жили головно з ловецтва і риболовлі у степах. У літі вони вибиралися в степи на південь і на схід, а на зиму вертали зі своєю здобиччю назад у свої хати. Ці козаки привозили з собою шкури диких звірів — лисиць, бобрів, куниць, мід і віск, сіль, сушену рибу, пригнали коней і всяку іншу степову худобу. Бувало, що цим козакам щастило напасти на татарських чабанів (пастухів), що теж заходили у ті степи, і відбити у них вівці та інший скот. Козак ішов у степ на „уходи“, на промисли, з мушкетом за плечима. Він був всім: мисливцем, ско-

7. ОБР. Козаки на конях (це вже новітній малюнок). Зверніть увагу на одяг.

тарем і воякою. Довгі віки такого життя привчили його відваги і завзяття. Не визнаючи тут над собою іншого пана, крім свого виборного отамана, козак цинив волю і свободу. В пограничних пристепо-вих краях української землі вся людність була під постійною небезпекою від Татар із Криму. Польська держава показала себе за слабою, щоби хоронити край від них. Шляхта стягалася дуже тяжко на війну, а тимчасом Татари вже й зчезали. Через те і міщани й селяни держали зброю, щоб відгонити татарських наїздників. *З кінця 15. століття і майже ціле 16. століття татарська орда майже що року руйнувала, палила українські землі*, а українську людність не раз тисячами виводила з собою в Крим. Цих українських невільників Татари продавали за добрі гроші потім у Туреччину та в інші східні й західні країни на всякі роботи. Татари так були спустошили Наддніпрянську Україну, що українська людність держалася вже тільки біля пограничних міст — Києва, Черкас, Винниці, Брацлава, Канева. Український нарід викресав тоді сам із себе організацію оборони. Потроху сили українських козаків зростали. При допомозі і під проводом козаків українські міщани, селяни й погранична шляхта почали наступ на степ. До того ще з *західної та північної України тікало все більше селян від наростаючої там панщини*. Ці селяни вважали за краще для себе жити в небезпеці, але *на волі*, чим переносити панську неволю.

Наддніпрянщина славилася своїм природнім багатством. На чорній українській землі родило жито й пшениця, буйна висока трава вкривала українські степи. В цих степах було безліч дикого звіра і птаства, а в ріках водилося сила риби. Українським селянам, що тікали на схід від панщини зі західної України, життя на вільній Наддніпрянщині всміхалося як „степ широкий, край веселий“, де кожний

8. ОБР. Дніпрові пороги, за котрими була Запорозька Січ. Внизу двоє людей.

був „сам собі паном“. На Наддніпрянщині скоро майже вся людність „козакувала“, тобто не робила панщини і брала участь у походах проти Татар.

Татари винуватили литовську й польську владу за ті козацькі походи і загрожували війною. Щоб поставити козацькі походи проти Татар під свою контролю, польська влада спробувала завести *урядове козацьке військо* під керуванням призначеного Польщею начальника або „старшого“. Так року 1579 створено відділ українських козаків із 300 душ під командою „старшого й судді всіх низових козаків“. Козаків на Україні було значно більше як 300 і вони всі після цього почали домагатися для себе особливих прав: щоб на них не накладали податків пограничні старости й воеводи, щоб їх ніхто інший не судив, окрім їх „гетьмана“. Між козаками були й люди шляхотського роду, і вони особливо обстоювали права козацького стану супроти самоволі польських урядників на Україні. Козаки не хотіли визнати себе нижчими ніж шляхта, бо вважали, що їхня воєнна діяльність поставила їх нарівні з лицарством — тобто зі шляхтою. (Козаки мали повну рацію, бо в ті часи, хто воював, рахувався вільною людиною). З середини 16-го століття українські козаки разом зі своїм завзятим отаманом князем *Дмитром Вишневецьким* збудували собі фортецю „Січ“ на однім острові низше славних Дніпрових порогів. *На Січі козаки завели між собою строгий порядок і виборну військову організацію*. Це був знак, що сила української козащини дуже зросла. Козаки „дякували“ Татарам та Туркам за їх напади на Україну походами на Крим і на побережні турецькі й татарські міста над Чорним морем. Ходили також на Волощину (Румунію), що була під турецьким пануванням. Польське правительство пробувало збільшити число *реєстрових козаків* (то є тих, що були прийняті на державну службу). Королі хотіли з допомогою

реєстрових козаків приборкати военні походи інших козаків на турецькі й татарські землі. Але це мало помагало. Саме польське правительство, як йому треба було війська, то приймало на службу *всіх козаків* цілими тисячами. (Бо козаків як славних вояків, королі стали вживати на походи то проти Турків, то проти Москви, Шведів і т. д.). Як кінчалася війна, то з Варшави давали наказ — залишити в реєстрі тільки малу частину, а всіх інших

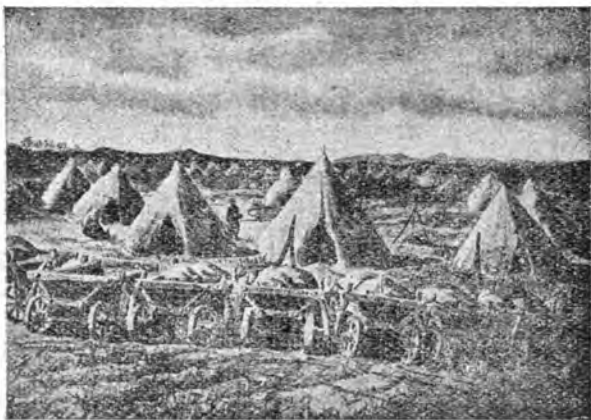

9. ОБР. Київський печерський монастир (лавра). Це був осередок письменної культури за київської держави, а пізніше підчас відродження в 17 і 18 стол. Образок з 17 стол.

виписати з реєстру. „Виписчики“ не хотіли ніяк позбутися козацького права, не слухали королівських наказів і козакували собі далі. А слабкі королі, без постійного війська, не могли їх зате карати. Саме при кінці 16. століття на Наддніпрянщину насунуло багато селян-втікачів із Галичили та Вслині. Щоб не попасти під панську руку, ці селяни приставали до вільних козаків.

Шляхта захотіла тоді скасувати цілу козачину, щоби селяни не мали куди тікати з її маєтків. Але польське правительство не зважувалось знищити козацтва, бо в разі війни це була дешева боева сила. Так по trochu козацтво росло на Україні і числом і значінням та нарешті почало оружною рукою обороняти й поширювати свої права.

Всю Наддніпрянську Україну з королєвого дозволу розділили між собою найбільші магнати — князі Острозькі, Вишневецькі, Конєцпольські, Немиричі і т. д. Цих великих панів називали тоді на Україні „*королєнятами*“, бо вони в своїх маєтностях були всевладні володарі. Проти цих магнатів ніхто не міг оборонити свого права, бо кожний із

10. ОБР. Так виглядав козацький оборонний табор. В поході їхали у відповіднім порядку вози. Коли ворог грозив нападом, то козаки скоро уставляли з возів чотирокутник, вози лучили ланцухами і ще з середини насипали вал. Зпоза того валу була для козаків легка оборона.

„королєнят“ мав своє власне військо. Хто був дужший, того було й право. Проти магнатської самоволі й насильств тут на Україні виступила козаччина. Майже всі козацькі повстання на Україні мали причину в ворожнечі між козацьким станом та великими панами. Магнати зі своєю прибічною шляхтою поростали в пір'я на задах далі від Січи та степів і заводили тут своє фільваркове господарство. Для

того вони намагалися зайняти назад у підданство тих козаків, що не були записані як козаки у реєстрах, отже мали бути „хлопами“. В таких козаків вони забирали землю, а самих їх люто карали. Тому на Україні була щораз більша й більша ворохобня між шляхтою й козацтвом.

6. Перші козацькі повстання.

Перше відоме на Україні козацьке повстання відбулося під проводом козацького гетьмана *Косинського* року 1591. Косинський сам походив із дрібної шляхти. Але князі Острозькі захопили його землю і тому він почав війну з ними та іншими „короленятами“ — союзниками Острозьких. По смерті Косинського з'являлися інші козацькі провідники — *Лобода* та *Наливайко*, які держали магнатів на Україні під страхом аж до 1596. року. Ці козацькі отамани записували до себе в військо всіх, хто прийшов і вимагали від міщан та шляхти, щоб вони слухали „козацького присуду“. Проти козаків-повстанців пішло тоді польське державне військо. Коло Лубень на Лівобережній Україні польське військо розбило козаків і жорстоко їх покарало за повстання. Польське правительство постановило тоді скасувати козаччину взагалі. Але польська влада не могла нічого зробити з тими козаками, що сиділи далі в степах, за Дніпровими порогами, на Запоріжжі. Тимчасом прийшли нові війни Польщі проти Шведів та проти Москви і польське правительство мусіло звернутися по допомогу до українських козаків. Козаки пішли на війну, але вимагали відновлення козацького права для всіх учасників війни.

Найбільше для козацької організації зробив козацький гетьман *Петро Конашевич-Сагайдачний*, що був родом із Самбірщини в Галичині. Сагайдачний використовував дуже зручно тяжке положення Польщі у війнах з Туреччиною та Московщиною і ставив різні вимоги до польського пра-

11. ОБР. Сміли козацького тавору в степу, які лишилися до нині.

вительства. За гетьманування Сагайдачного козацтво зросло урядово до 50.000 душ і набрало вже великої *політичної ваги*.

Під проводом Сагайдачного та інших отаманів українські козаки робили на своїх великих човнах (чайках) морські походи з Дніпра на Чорне море і нападали на турецькі й татарські побережні міста. Грабували Турків і Татар і разом з тим визволяли тих Українців, яких в той час були тисячі в турецькій неволі, де вони були приковані на тяжких роботах або пропадали по тюрмах. Сагайдачний з козацьким військом став на оборону православної церкви. Він допоміг висвятити для української церкви *митрополита та єпископів* і піддержував *школи* в Києві. Польське правительство мусіло миритися з самостійною політикою Сагайдачно-

12. ОБР. Наголовна сторінка книжки жалібних віршів на смерть гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного. Це цікавий зразок, як у тодішніх часах у нас друкували книжки. Мова вже не є церковно-словянська, але сильно зближена до народньої української мови.

го, поки була небезпека з боку Туреччини. Після перемоги над Турками під Хотиним у Басарабії р. 1621, де козаки помогли Полякам розбити турецьке військо, польське правительство взялося заводити зміни на Україні. Після смерти Сагайдачного в р. 1622 уряд поставив до козацького війська вимогу: виключити з козаччини всіх, незаписаних у реєстрі. Ці

„виписчики“ малиб у такім разі стати панськими селянами або безправними міщанами. Шляхта домагалася повороту козаків у підданство до робіт на фільварках. Таких козаків, нереєстрованих, були десятки тисяч. Це так обурило козаків, що вони почали готуватися до війни з Польщею і шукали для себе допомоги у дотеперішних ворогів: у Татар та в Москві. Але польський коронний гетьман Конецпольський попередив козаків і вдарив на них, поки вони ще зібралися до купи. Козацьким гетьманом у цій війні 1625. року був Жмайло. Полякам не вдалося цілком розбити козаків. Біля Курукового озера над Дніпром була підписана умова між польським та українським військом. Козаки мусіли пристати на те, що на державній службі має бути тільки 6.000 козаків і обіцяли не сварити своїми походами Польщі з Турками й Татарами. Але незабаром козацьке військо стало знов потрібне Полякам для війни зі Шведами. Про 6-тисячний реєстр забули. Як скінчилася шведська війна, то польське правительство хотіло відновити козацький реєстр. Проти цих польських замірів виступив оружно козацький гетьман *Тарас Федорович (Трясило)* року 1630. Після цієї польсько-української війни збільшено число реєстрових козаків з 6 на 8 тисяч. Але нові війни Польщі з Швецією та з Московщиною не давали здійснити цих постанов про козацький реєстр, бо польському правительству було треба козацького війська.

Козацькі провідники, після того як велика частина української шляхти перейшла на католицтво і спольщилась, уважали свій козацький стан за єдиних оборонців українських національних та релігійних прав. Козацтво домагалася для себе рівноправності зі шляхтою і участі у виборах польських королів на соймі. Року 1632 королем у Польщі вибрано Володислава IV. Цей король мав широкі воєнні плани проти Москви, Швеції та Туреччини.

Польська шляхта була проти цих плянів. Тому король шукав собі прихильників в українському козацькому війську. Проти волі польського панства король Володислав допоміг Українцям у церковних справах: польське правительство визнало права православної церкви на рівні з уніятською.

Хоч як старався король удержати козацьке військо в послуші, але магнати — короленята та шляхта на Україні постійно ворогували з козаками. Селянин, що пішов у козаки, вже не хотів відбувати „послушенства“ панові і це приводило до боротьби між панами і козаками. Щоб збільшити свою силу в українському народі, козацькі провідники проголошували, що вони б'ються за „*благочестиву*“ (православну) віру, а не тільки за права козацького стану. Козаки були роздратовані тим, що їм польське правительство не платило за службу й походи. А польське правительство, щоб утихомирити козаків, поставило на Україні своє наняте військо. Щоб козаки не їздили на своїх човнах (чайках) Дніпром на Чорне море, збудовано на березі ріки коло самих порогів кріпость *Кодак* і поставлено там польську залогоу на страх козакам. Проти цього почалися на Україні нові повстання під проводом козацьких ватажків *Сулими, Павла Бута (Павлюка), Остричини й Гуні* (1635 — 1638 р.). Після упертої боротьби Полякам удалося знову розбити українських повстанців. Наслідком цієї поразки козацьке військо таки прийняло 6 тисячний реєстр, решта мусіла вертати у підданство. До того ще козаки втратили право вибирати своїх полковників. Козакам дозволено жити тільки на Київщині; на Україні стануло постоем королівське військо, яке пильно стежило за кожним рухом козацтва й селянства. Польське військо криваво мстилося на українській людині за повстання. Сам начальник польського війська гетьман *Потоцький* велів на дорогах розставити на палях пробитих учасників бунту козаків і селян:

„десяток буде прикладом для сотні, а сотня для тисячі“, писав він підчас цієї роботи.

Але не так сталося, як думав Потоцький, бо в 10 літ потім прийшло до ще більшого козацького і селянського повстання на Україні під проводом гетьмана *Богдана Хмельницького*. Про це повстання і його наслідки буде мова в третій частині історії України, яку видасть незабаром „Самоосвіта“.

Контрольні питання.

Дайте відповідь на такі питання:

1. Де жив і де живе тепер литовський нарід? Які українські князі завойовували Литву?
2. Чому менша Литва вміла в 14-тім столітті політично опанувати Україну?
3. Яка культура взяла верх у литовській державі? Яка там була урядова мова?
4. Як прийшло до державного союзу Польщі і Литви? Коли скінчилася незалежність литовської держави? Чому дрібна литовська, білоруська і українська шляхта була за сполученням литовських і українських земель з Польщею?
5. Як відірвано українські землі від Литви і як їх прилучено до Польщі?
6. Який був суспільний лад у литовській державі? Як там жилося селянству?
7. Який був суспільний лад у Польщі? Чому наступила тяжша панщина і неволя селянства? Чому стали появлятися шляхотські фільварки?
8. Який був лад у містах?
9. Як мішалися королі в життя православної церкви? Як її утискали?
10. Яке значіння мали українські міщанські брацтва для національного відродження? Чому прийшло до суперечки між брацтвами і єпископами?
11. Як прийшло до берестейської унії? До чого довела ця унія?
12. Звідки взялося козацтво? Чому селянство втікало на Січ? Чому повставали козаки проти польської влади? Яких знаєте перших козацьких гетьманів?
13. Найдіть в Атласі Самоосвіти міста Київ, Львів, Луцьк, Чорне Море і Туреччину.

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
„САМООСВІТУ”

на 1933 рік!

12 книжок

річна передплата

тільки 3.50 зол.

з пересилкою!

Щомісячно дістанете цікаву книжку!

Перечитайте докладно список книжок
„Самоосвіти“, що вийшли дотепер
за 3 роки. Заовте їх самі та порадьте
знакомим!

Приєднайте конечно
до передплати
своїх знакомих!!!

„НАЙКРАЩІ ОПОВІДАННЯ“

Видавництво „САМООСВІТА“ видає від березня 1933. р. окрім популярно-наукових книжок також

ТВОРИ КРАСНОГО ПИСЬМЕНСТВА.

Що місяця виходить одна книжка історичних повістей, описів подорожей, і т. д. **ДОСІ ВИЙШЛИ:** 1. Страх в лісах Індії, правдива подія з далекого краю, 2. Огонь умер! Оповідання з життя стародавніх людей. 3. Між чорними людьми. 4. Як Українсьь товкся по тім світі. Всі по 30 сот.

Книжки в передплаті є дуже дешеві, окремо коштують дороще.

Передплата до кінця року 1933. за 10 книжочок коштує 2·50 зол., а за 5 книжочок 1·25 зол. разом з пересилкою; для Америки 50 центів, для всіх інших країв 3·70 зол. Надсилайте негайно передплату на чековеkonto ч. 500.872.

Адреса редакції: ЛЬВІВ, Гродзїцьких 2.П.

„САМООСВІТА“

все дає солідний і цікавий матеріял! **ПОЗІР!** Хто надішле річну передплату до кінця травня ц. р., той дістане даром одну книжку наукової Самоосвіти, яку собі вибере!

Редагує колегія: Др. К. Коберський, Инж. І. Лучишин,
Др. М. Стахів, проф. Е. Яворовський.

Реклямації недержаних книжок слати на адресу:
Др. Осип Галушак, Яворів, (Адміністрація „Самоосвіти“).

Відповідальний за видавництво: Др. Осип Галушак, Яворів.

3, -
gr. 350, -

